

TEOLLINEN KULTTUURIPERINTÖ VAKIINTUI SUOMALASEEN HISTORIATIETOISUUTEEN

Anna Sivula

Teollisen kulttuuriperinnön vakiintumista Suomeen saattelivat 1970-luvulta lähtien akuutit rakennussuojelukysymykset ja uuden kulttuurihistorian muotoutuminen. Ajattelutapa ja käsitteet omaksuttiin Ruotsista. Julkinen vakiinnuttaminen eteni Suomessa esiteollisen ajan ruukkien miljöistä muuhun teolliseen rakennusperintöön. 1980- ja 1990-luvuilla rakennetun teollisuusympäristön kulttuurihistoriallisen arvon kriteerit täsmentyivät. Aineettoman teollisen kulttuuriperinnön alue puolestaan laajeni työväenperinteestä kohti muita kulttuurin alueita. Nykyään sekä aineellista että aineetonta teollista kulttuuriperintöä arvotetaan ja tulkitaan Suomessa monista näkökulmista. Käsitteistö on 2000-luvun alussa vakiintunut vastaamaan alan kansainvälistä terminologiaa. On tullut aika kysyä, millaisten historioiden perusteella valitsemme teollista kulttuuriperintöä tulevaisuudessa.

KULTTUURIPERINTÖPROSESSIN JA SITÄ JÄSENTÄVIEN KÄSITTEIDEN JÄLJILLÄ

Teollista kulttuuriperintöä muodostuu, kun yhteisön jäsenet käyttävät teollisen yhteiskunnan ja kulttuurin jättämiä jälkiä historia-tietoisuutensa rakentamiseen. Ihmisryhmät ja -yhteisöt vahvistavat teollisen kulttuuriperinnön avulla omaa temporaalista eli ajallisuuteensa liittyvää itseymmärrystään teollisuusyhteiskunnan jälkeisessä maailmassa.¹ Kulttuuriperintö ei siis ole pelkkiä esineitä ja asioita, vaan se on prosessi, jossa menneisyyttä koskevan tiedon käyttäminen muuttaa nykyisyyttä. Kulttuuriperintö on siten aina oman aikansa nykykulttuurin ilmiö.

Historiatietoisuus puolestaan tarkoittaa ihmisten ja ihmisryhmien käsitystä menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden välisestä sidoksesta. Historiatietoisuus muuttuu, kun ihmiset haluavat tietää menneisyydestä erilaisia asioita ja säilyttää siitä toisenlaisia todisteita kuin aikaisemmin.²

Kaikki teollistuneen kulttuurin aineelliset ja aineettomat jäljet ovat muutettavissa teolliseksi kulttuuriperinnöksi. Osa jäljistä on kadonnut, unohtunut tai tunnistamatta. Teollinen kulttuuriperintö karttuu teollisen yhteiskunnan jättämien jälkien löytämisistä, muistamisista, tunnistamisista – ja valinnoista.

Tarkastelen tässä artikkelissa sitä, miten teollinen kulttuuriperintö vähitellen vakiintui osaksi suomalaista historiatietoisuutta.³ Johtolankoinani käytän erilaisia teollista menneisyyttä tulkitsevia, vuosina 1975–2000 ilmestyneitä tekstejä. Olen etsinyt näistä aikalais teksteistä aihetodisteita, jotka indikoivat teollisen kulttuuriperinnön käsitteistä ja institutionaalistumista Suomessa.

Stefan Bohmanin mukaan uuden kulttuuriperintölajin muotoutuminen alkaa historian käyttämisenä. Historia on menneisyyttä koskevaa tietoa. Historiaa käyttämällä identifioidaan eli tunnistetaan uutta kulttuuriperintöä. Osa kulttuuriperinnöksi tunnistetuista kohteista halutaan säilyttää ja

museoidaan. Museointivaihetta seuraa kulttuuriperinnön *institutionalisointi*. Kulttuuriperintö ei säilytä arvoaan ikuisesti, vaan institutionalisointeestakin kulttuuriperinnöstä voidaan historian uudelleenarvioinnin seurauksena luopua tai sitä voidaan muuttaa.⁴ Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että museota voidaan sulkea tai niiden tehtäviä muuttaa, rakennussuojelupäätöksiä purkaa ja perinneyhdistyksiä lakkauttaa. Kulttuuriperintöprosessin käynnistämistä ja institutionaalisen kulttuuriperinnön uudelleenarviointia argumentoidaan *esitetyllä historialla*.⁵

Osa johtolangoistani löytyy humanistisista ja yhteiskuntatieteellisistä aikalais-teksteistä, osa kulttuuriperinnön hallintoon liittyvistä muistioista ja luetteloista, osa taas poliittisen toiminnan jäljistä. Tarkasteluni ei ole systemaattinen eikä kattava. Olen lähinnä kerännyt näytteitä, joiden avulla jäljitän teollisen kulttuuriperinnön käsitteen vakiintumista ja historiätietoisuuden muutosta.

Kansallisen kulttuuriperinnön ydinaines koostui Suomessa aina 1950-luvulle asti talonpoikaiskulttuurin jäänteistä. Suomalainen talonpoika säilytti pitkään asemansa kansallisen historian keskiössä. Talonpoikaista kulttuuria idealisoitiin ja sille rakennettiin monumentteja.⁶ Samaan aikaan suomalaista aikalaismuistia leimasi siirtyminen uudenlaiseen teollistuneeseen kulutuskulttuuriin, mutta teollisuuskoke-
musten elementtejä ei vielä identifioitu kulttuuriperinnöksi.

Tehtaat ja teknologia olivat toki olleet jo 1800-luvun lopulta lähtien olennainen osa kansakunnan identiteetin vahvistamiseen käytettyä kuvastoa. Tehtaita ja teollisen toiminnan ympärille rakennettua maisemaa esiteltiin kuvateoksissa ja taiteessa uuden aikakauden elementteinä.⁷ Ne edustivat modernia kansakuntaa, eivätkä kansakunnan menneisyyttä. Teollistuneen yhteiskunnan jättämiä jälkiä ei ajateltu historiallisina, eikä niitä mielletty kulttuuriperinnöksi.

Tapahtumasarjaa, jossa jokin mennei-

syden jättämä jälki valitaan ja tuotetaan säilyttämisen arvoiseksi todisteeksi, nimitetään *kulttuuriperintöprosessiksi*. Kulttuuriperintö ei lankea yhteisöjen omaisuudeksi annettuna eikä itsestään. Yksilöt, yhteisöt ja erilaiset instituutiot valitsevat osan menneisyyden jättämistä jäljistä ja tuottavat ne aktiivisesti kulttuuriperinnökseen.⁸

Modernit tehtaat, teollisuus ja teknologiat kuuluivat aina 1970-luvulle asti kansakunnan nykyisyyteen ja tulevaisuuteen, mutta eivät sen historiaan.⁹ Historiaa kirjoitettiin kulkemaan teollisuuden laajenemista ja teknologian lisääntymistä kohti. Modernin teollisuuden jättämien jälkien historiointi alkoi vasta, kun teolliseen kulttuuriin liittyvä odotushorisontti muuttui. Viimeistään 1970-luvulla oli ilmeistä, että kokonaiset modernit teollisuudenalat saattoivat tulla tiensä päähän. Niiden jäljiltä jäi tyhjiä rakennuksia, käyttämättömiä koneita ja alkuperäisen tehtävänsä menettäneitä teknisiä ja sosiaalisia käytänteitä.

TEOLLISUUSPERINTEESTÄ TEOLLISUUSPERINNÖKSI JA TEOLLISEKSI KULTTUURIPERINNÖKSI

Kansainvälisissä keskusteluissa teollista kulttuuriperintöä määrittävä termistö alkoi vakiintua 1970-luvun lopulla. Käsitteitä etsittiin ja kokeiltiin pitkään. Käsitteistön vanhin kerrostuma omaksuttiin Pohjoismaihin brittiläisestä teollisuusarkeologiasta. Teollisuusarkeologia keskittyi vielä 1960-luvulla aineellisen kulttuurin jäänteisiin. Vaikutteet tulivat ensin Ruotsiin. Ruotsalaiset Marie Nisser ja Gunnar Sillén esittelivät jo vuonna 1968 omintakeisen teollisuusmuistojen (*industriminnen*) käsitteen. Teollisuusmuistoihin kuuluviksi he lukivat kaikki teollisen yhteiskunnan jättämät jäljet, niin aineelliset kuin aineettomatkin. He painottivat lisäksi, että näitä jälkiä oli tulkittava, ymmärrettävä ja selitettävä yhteiskuntahistoriallisessa kon-

tekstissa. Teoreettisesta keskustelusta siirryttiin Ruotsissa kohti käytäntöä, ja vuonna 1971 perustettiin Marie Nisserin aloitteesta monitieteinen *industriminnesgruppen*-työryhmä, johon kuului edustajia yliopistoista, yrityksistä, keskusmuseoista ja muinaismuistohallinnosta.¹⁰ Ruotsi oli kansainvälisestikin arvioiden teollisen kulttuuriperinnön edelläkävijämaa.

Ensimmäinen kansainvälinen teollisuusperintökohteiden suojelukonferenssi *The First International Conference on the Conservation of Industrial Monuments (FICCIM)* järjestettiin Ironbridgessä, Englannissa vuonna 1973. Suomalaisia ei vielä ollut osallistujien joukossa.¹¹ Ruotsissa vuonna 1978 järjestettyyn *The Third International Conference on the Conservation of Industrial Monuments*-konferenssiin osallistui myös suomalaisia tutkijoita ja asiantuntijoita.¹² Tämä konferenssi päätti korvata termin *Industrial Archaeology* termillä *Industrial Heritage*. Samassa konferenssissa perustettiin myös *The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage*.¹³

Marie Nisser kokosi vuonna 1979 toimittamaansa *Industriminnen*-teokseen ruotsalaisen teollisuusperintöajattelun suunta-vaivat. Teos esitteli ruotsalaisten teollisuushistoriallisten kohteiden suojelun historiaa vuoteen 1979 asti.¹⁴ Sitä luettiin myös Suomessa.

Erkki Härö laati vuonna 1979 Museovirastolle ensimmäisen teollisuudenalakohtaisen rakennusperintöselvityksen. Kyseessä oli ruukki-inventointi. Samana vuonna Suomen Rakennustaiteen museossa järjestettiin *Ruukkimiljööt*-näyttely.¹⁵ Teollisuusympäristöjen tunnistamista kulttuuriperinnöksi seurasi näiden ympäristöjen museointi. Ensimmäiset museoidut teollisuusympäristöt olivat Suomessa, kuten muuallakin Euroopassa, esiteollisen ajan tuotantolaitoksia.

Nisserin ja Sillénin käsitteistö omakuttiin Suomeen aluksi lähes sellaisenaan, osana ruotsalaista ”kulttuurimuistojen suojeluohjelmaa”¹⁶, ja sille ominaisia, ruotsa-

laisten mallien mukaisia seudullisia ja maakunnallisia käytänteitä.¹⁷ Teollisuusmuisto ei Suomessa vakiintunut yleistermiksi. Yleiskäsitteen asemaa tavoitteli Suomessa aluksi *teollisuusperinne*. Tutkija Helena Hakkarainen ehdotti tätä termiä *Industrial Heritage* vastineeksi valtakunnallisilla tekniikan museopäivillä 5.9.1984.¹⁸ Termi sopi hyvin kotimaisen perinne-sanueesta rönsynneen, 1980-luvun muun terminologian jatkeeksi. Se sai kannatusta kansatieteilijöiltä ja folkloristeilta, ja jäi pariaksi kymmeneksi vuodeksi elämään vuonna 1985 perustetun Suomen Teollisuusperinteen Seuran nimeen. Seura rekisteröitiin 1990-luvulla nimellä Teollisuusperinneyhdistys ry – Industriminnesförereningen rf. Se muutti ensin nimensä Teollisuusperinteen seuraksi ja on nykyiseltä nimeltään Teollisuusperintöseura ry.¹⁹

Kulttuuriympäristöjen inventointeja ohjaavissa viranomaisohjeissa ei Suomessa 1980-luvun lopulla puhuttu *teollisuusperintees-tä* tai *teollisuusmuistoista* teollisuuden ympäristöön jättämien jälkien arvoa määrittävänä komponenttina. Niissä puhuttiin *kulttuurihistoriasta*. Rakennetun, arkkitehtonisesti omaleimaisen teollisuusympäristön arvo tuotettiin määrittelemällä kohde kulttuurihistorialliseksi.²⁰ Kulttuurihistoriallisen arvon argumentiksi kelpasi usein esimerkiksi tunnetun arkkitehdin nimi.

Vuonna 1984 Museovirasto täydensi suojeltavien rakennusten luettelointiohjeita.²¹ Teollisen kulttuuriperinnön tunnistajille laadittiin yksinkertainen historian käyttöohje. Vuonna 1985 ympäristöministeriö käynnisti kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden teollisuusympäristöjen inventointihankkeen. Uusien inventointiohjeiden mukaan teollisuusympäristön kulttuurihistoriallinen arvo muodostui neljänlaisista osatekijöistä: *Teollisuushistorialliseen arvoon* lukeutuivat rakennuksen taloushistoriallinen, sosiaalhistoriallinen ja tekniikanhistoriallinen merkitys. *Arkkitehtoniset arvot* muodostuivat teollisuusarkkitehtuurin ominaispiirteistä,

rakenteiden historiasta sekä rakennusten sijoituksesta ja esteettisistä arvoista. *Ympäristöarvot* puolestaan perustuivat siihen tapaan, jolla rakennus liittyi ympäröivään rakennuskantaan ja kulttuurimaisemaan. *Sosiaaliset arvot* puolestaan perustuivat siihen, mikä oli tehdasmiljöön merkitys sosiaalisten suhteiden kannalta. Näistä komponenteista muodostetun kulttuurihistoriallisen arvon tuli perustua ”monipuolisesti tutkittuihin tosiseikkoihin, ei makuasioihin”. Yleisesti hyväksytyjä kriteerejä, joilla näitä arvoja tuli mitata, olivat kohteen ”*edustavuus, harvinaisuus, alkuperäisyys, ajallinen kerroksisuus ja yhtenäisyys.*”²² Kulttuurihistoriallisen arvon konkreettinen sisältö määrittyi oikeastaan vasta, kun rakennuksia alettiin asettaa arvojärjestykseen.

Inventoinneilla piti selvittää, kuinka paljon Suomessa on sellaisia vanhoja teollisuusalueita, joiden säilyttämiseen ja kunnostamiseen tarvittaisiin valtion tukea. Valikoitujen ympäristöjen osalta oli tarkoitus selvittää ja luetteloida niiden kulttuurihistoriallinen arvo, säilyneisyys sekä säilymistä uhkaavat tekijät. Yksityiskohtainen kuntotutkimus ei kuulunut selvityksen piiriin. Kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden teollisuusympäristöjen inventointia toteutti käytännössä Lauri Putkonen. Hän sai tehtäväkseen toteuttaa kriittisen luettelon kaikista Suomen inventoiduista teollisuushistoriallisista ympäristöistä ja etsiä niiden joukosta erityisen tuen tarpeessa olevat tai kulttuurihistoriallisesti huomattavat kohteet. Inventointia valvoi työryhmä, johon kuului edustajia sekä ympäristöministeriöstä että Museovirastosta. Putkonen esitteli tälle työryhmälle ja sen sidosryhmille teollisuusympäristöjen inventointien tilaa, inventointitilannetta sekä hankettaan Rakennussuojelun infopäivillä 19.5.1986.²³

Lauri Putkonen loi valtakunnallisen teollisuusperintöinventoinnin mallin ja teki Suomen ensimmäisen kattavan perusselvityksen valtakunnallisesti merkittävistä

kulttuurihistoriallisesti arvokkaista teollisuusympäristöistä. Hän kokosi raporttinsa seutukaavaliitoissa tuotetun materiaalin pohjalta. Materiaali oli tuttua, sillä hän oli itse osallistunut sen tuottamiseen jo 1970-luvulla. Seutukaavaliittojen tuottamiin kulttuurihistoriallisiin inventointeihin sisältyi vuonna 1986 noin 500 arvokkaaksi luokiteltua teollisuusympäristöä, ja uusia kohteita tunnistettiin jatkuvasti lisää.²⁴

Nimekkäillä arkkitehteilla rakennusten historiallista arvoa perusteleva kulttuurihistoria edusti 1980-luvun lopulla väistyvää historiakäsitystä. Korkeakulttuuria ihannoiva kulttuurihistoriallinen orientaatio alkoi muuttua ongelmalliseksi, kun kulttuurihistoria-käsitteen uusi, ranskalaisissa, amerikkalaisissa ja saksalaisissa keskusteluissa 1940-luvun jälkeen muotoutunut kokonaisvaltainen sisältö rantautui Suomeen. Turun yliopiston kulttuurihistorian professoriksi vuonna 1978 valitun Veikko Litzenin mukaan keskiaikainen katedraali ja 1920-luvulla valmistettu T-Ford olivat kulttuurihistorioitsijan silmissä samanarvoisia kulttuurintuotteita. 1980-luvulla kulttuurihistoria sulautti itseensä uusiksi historioiksi nimettyjen mentaliteettien historian, arjen historian, mikrohistorian ja sukupuolihistorian lähestymistapoja ja näkökulmia.²⁵ Ilmaus ”kulttuurihistoriallinen” saattoi tässä oppiaineessa tarkoittaa mitä tahansa kohdetta, jolle oli historian tutkimuksen keinoin rakennettu merkitys.

1980-luvun Museoviraston käsitteistö sopeutettiin yllättävän notkeasti akateemisen historian tutkimuksen uusiin virtauksiin. Mikko Härö määritteli jo vuonna 1986 kulttuurihistoriallisen inventoinnin ympäristöön liittyvien historiallisten ja esteettisten arvojen sekä ihmisen toiminnan jättämien fyysisten jälkien luetteloimiseksi ja niitä koskevien tietojen kokoamiseksi. Hän sanoutui eksplisiittisesti irti tulkinnasta, jonka mukaan ainoastaan ihmisen toiminnan ylevät ilmenemismuodot kelpasivat kulttuurihis-

toriaan.²⁶ Niinpä jo 1990-luvun alun Suomessa tuntemattoman suunnittelijan piirtämistä tehdashallista saattoi tulla arvokas ja merkittävä suojelukohde.²⁷

Teollisen maiseman käsite puolestaan vakiintui suomalaisten teollisuusperinnön tutkijoiden ja suojelijoiden käyttöön 1990-luvun aikana.²⁸ Se ei syrjäyttänyt teollisuusperinnön käsitettä, vaan otettiin kuvaamaan uutta näkökulmaa, joka siirsi teollisuuden jälkien tarkastelun painopisteen yksittäisistä rakennuksista kulttuuriympäristöön ja laajoihin kokonaisuuksiin. Monitieteiset tutkimusprojektit auttoivat 1990-luvun lopulla täsmentämään maiseman lisäksi muitakin teollista kulttuuriperintöä jäsentäviä käsitteitä. Näissä projekteissa esitettiin konkreettisia kysymyksiä rajatuille paikallisille kohteille. Esimerkiksi Karkkilaa koskevat tapaustutkimukset auttoivat teollisen kulttuurin jälkien tutkijoita ymmärtämään moniulotteisen ilmiön paikallista luonnetta ja muotoutumista. Karkkilaa käsittelevää kokoelmaa jäsensivät tilanteen, maiseman ja muistin käsitteet. Karkkilan analyyseja esittelevä artikkelikokoelma antoi vuonna 1999 mallin yhtä paikkakuntaa monesta näkökulmasta erittelevälle esitystavalle.²⁹

Teollisuuskohteiden, erityisesti Karkkilan Högforsin ruukinsuojelun toteutumista tutkinut arkkitehti Tiina Valpola esitteli artikkelissaan *A Town with a Heart of Iron. Traces of Casting in the Karkkila Townscape* Karkkilan muuttumista agraarisesta maisemasta ensin työväestön asuttamaksi teollisuusyhdyskunnaksi ja lopulta jälkitekolliseksi yhteisöksi. Tarkastelun painopiste oli työväen asuntoalueen muotoutumisessa. Valpolan mukaan ruukki oli koko kaupungin identiteetin keskeinen rakennusosa.³⁰

Vuoden 1999 lokakuussa kokoontui Helsingissä pohjoismaiden ja Baltian maiden teollisen kulttuuriperinnön teemaa pohtiva monitieteinen seminaari, joka etsi strategioihin, tutkimukseen ja koulutukseen liittyvän yhteistyön mahdollisuuksia.³¹ Suo-

malaisten tutkijoiden käsitteellistä hämmennystä helpotti tällä kertaa se, että seminaarin kieli oli englanti. Käsitteiden sisältö osoitautui tällä kielellä jo vakiintuneeksi. Mikko Härö viittasi *teollisuusperintö*-termillä kohteisiin, jotka englanniksi olivat *physical cultural heritage of industry*. Teollisesta kulttuuriperinnöstä oli tullut yleistermi, joka kattoi sekä aineettoman että aineellisen jäämistön.³² Teollisuusperinne vakiintui tämän jaottelun jälkeen tarkoittamaan lähinnä teollisuus työväen muistitietoa.

Teollista kulttuuriperintöä määrittävää käsitteistöä vakiinnuttivat Suomessa lähinnä kulttuuriperintöhallinnon toimijat. Suomalaisissa korkeakouluissa tutkittiin vain satunnaisesti teollistuneen kulttuurin perintöä, eikä missään oppiaineessa annettu systemaattisesti tutkimukseen perustuvaa opetusta. Teollisen kulttuuriperinnön tutkimuksesta ja siihen perustuvasta opetuksesta vastasivat käytännössä museot. Vuonna 1984 Suomen museoliitto järjesti yhdessä Suomen Teknillisen Museoyhdistyksen, Tekniikan museon säätiön ja Tiedekeskussäätiön kanssa valtakunnalliset tekniikan museopäivät, joiden teemana oli *teollisuuden dokumentointi*.³³ Korkeakoulutuksen tarpeesta oli keskusteltu jo 1980-luvulla.³⁴ Ruotsissa Marie Nisser nimitettiin professoriksi vuonna 1992. Nimeke oli 'professor i industriminnesforskning'.³⁵ Virka oli alansa ensimmäinen maailmassa. Suomeen alettiin vasta 2000-luvulla perustaa teollisuushistorian ja teknologian historian opintuoleja.

Teollisuusperintöön liittyvää koulutusta järjestivät lähinnä maakuntamuseot. Esimerkiksi Turun maakuntamuseo ja Keski-Suomen museo järjestivät 1980- ja 1990-luvuilla vuoden kestävästä rakennusintventointikoulutusta, kun taas Museoviraston järjestämä koulutus koostui muutaman päivän pituisista lyhytkursseista. Suomalaiset hakivat oppia myös Ruotsista. Moni teollisen kulttuuriperinnön piirissä toimiva

suomalainen osallistui myös jatko-opiskelijoille ja teollisuusperintökohteiden parissa työskenteleville suunnattuun *Industriminnen i Norden* -koulukseen, jota järjestettiin pohjoismaisena yhteistyönä vuodesta 1995 vuoteen 1997.³⁶

UHANALAISTEN RAKENNUSKOHTEIDEN LUETTELOINTIA JA TYÖVÄENKULTTUURIN TALLENTAMISTA

Teollisuustyön ja teollisuuden historiasta oli 1960-luvulla tullut Pohjoismaissa muodikas tutkimuskohde, ja sen suosio kasvoi entisestään 1970-luvulla.³⁷ Suomessa työväenkulttuurin ja teollisuusperinnön tai teollisen kulttuuriperinnön välissä kulki poliittinen jakolinja. Työväenkulttuuri pysytteli jakolinjan vasemmalla puolella ja teollisuusperintö sen oikealla puolella. Jakolinjan yli ei juuri keskusteltu. Kahden tutkimustradition olemassaolo ei edistänyt terminologian yhtenäistämistä, ja puoluepoliittinen reviiirijako hidasti sekä alan koulutuksen järjestämistä että teollisen kulttuuriperinnön keskeisten instituutioiden järjestäytymistä.

Teollisuusympäristöjen tutkijat keskittyivät käytännössä kuvailemaan ja luettelemaan uhanalaisia kohteita.³⁸ Työväen historian tutkijat puolestaan keskittyivät kertomaan ammatillisen järjestäytymisen vaiheista. 1980-luvun työväenhistorian tutkimus otti mallia Jorma Kalelan Paperiliiton historiaa käsittelevistä tutkimuksista.³⁹ 1980-luvulta lähtien alkoi suomalaista työväenkulttuurin historian tutkimusta hallita muistitietohistoriallinen⁴⁰ tutkimusote.

Karkeistaen voi sanoa, että työväenkulttuuria tutkittiin poliittisen kentän vasemmalla puolella ja yrityshistoriaa oikealla puolella. Sosiaalidemokraattinen puolue hyväksyi puolueuuevoston kokouksessa 19.11.1980 työväenperinteen tallentamista koskevan kannanoton. Se alkoi:

Työväenperinne on olennainen ja elävä osa suomalaista kulttuuriperintöä ja siten osa sitä perustaa, jolle tulevaisuus on rakennettava. Työväenliikkeellä on oikeus vaatia, että yhteiskunta tunnustaa suomalaisten työläisten tekemän työn maamme kulttuurin ja kulttuurimaiseman muovaamisessa. Työn ja työväenliikkeen historiasta kertovien rakennusmuistomerkkien tallentamisesta ja esittelystä on huolehdittava samalla tavoin kuin muistakin kulttuurimaiseman osista. Tämä vaatimus koskee myös työväen suullista ja kirjallista perinnettä samoin kuin työn ja työväenliikkeen historian tutkimusta sekä esitteitä.

Työväenperinne on nähtävä laajasti kulttuurihistoriallisena tallentamisen ja vaalimisen, tutkimuksen ja esittelyn kohteena. Siihen kuuluvat erityisesti työväen asunto- ja työympäristö, järjestötoiminta tyyssijoineen sekä muut niin henkiset kuin aineellisetkin pyrinnot. Se kattaa työväenliikkeen ja teollisuusyhteiskunnan vaiheet lähimenneisyyteen asti.⁴¹

Työväenkulttuurin perusselvitykset 1980–1987 olivat sopeutumista kulttuurin muutoksiin. Kulttuuriperintöprosessit käynnistyivät usein tilanteessa, jossa jonkin arvokkaaksi koetun kulttuurin osa-alueen pelätään katoavan jälkiä jättämättä.

Eduskunta merkitsi aloitteen numero 194 perusteella vuoden 1980 tulo- ja menoarvioon Museoviraston momentille 29.94.21 lisäyksenä 200 000 markkaa kansatieteellisiä työväenkulttuurin kokoelmia ja kenttätoita varten. Aloitteessa todettiin, että työväenkulttuuri kansankulttuurin yhtenä osa-alueena on suuresti laiminhyöty perinteen tallennuksessa ja että tallennustyö on sen vuoksi pantava tehokkaasti alulle.⁴²

Opetusministeriö asetti keväällä 1980 työryhmän selvittämään ja kehittämään työväenkulttuurin tallennusta ja tutkimusta. Mietintö valmistui seuraavana vuonna. Työ-

ryhmän puheenjohtajana toimi rehtori Olli Vuorinen, ja siinä oli vahva kansatieteen, perinnearkistojen ja museoiden edustus.⁴³ Työväenperinnetyöryhmä piti tärkeänä ja kiireellisenä työväentalojen, ruukki- ja tehdasmiljöiden, sahamiljöiden, metsätöihin ja uittoon liittyvien rakennusten, työväen asuinalueiden, työläiskaupunginosien sekä muiden vastaavien miljöiden inventointi-, kartoitus- ja tutkimustyön jatkamista. Suomessa oli jo 1970-luvulla aloitettu 1700-luvun ja 1800-luvun alun teollisuusympäristöjen korjaaminen ja kohteiden kartoitus, mutta opetusministeriön työryhmä päätyi ehdottamaan rahoitusta myös 1800-luvun jälkimmäisen puoliskon ja itsenäisyyden ajan alkuvuosikymmenten teollisuusmiljöiden suojelemiseen ja säilyttämiseen.⁴⁴

Kansatiede oli pitkään työväenkulttuurin ja teollisen kulttuurin aineelliseen ja aineettomaan perintöön kohdistuvan tutkimuksen edelläkävijä. Katoamassa olevan työväenkulttuurin dokumentoiminen nähtiinkin ensisijaisesti tämän oppiaineen tehtäväksi. Termi *teollisuusympäristö* ilmaantui kansatieteellisen ja folkloristisen työväentutkimuksen otsikoihin vuosina 1980–1986.⁴⁵ Professori Ilmar Talven johtamaan teollisuustyöväestön kansanomaisen kulttuurin tutkimushankkeeseen palkattiin aluksi yksi päätoiminen tutkija. Myöhemmin projektissa työskenteli kaksi tutkijaa ja kenttätöitä tekeviä opiskelijoita. Projektin ensimmäisenä tutkijana toimi Pekka Leimu, joka oli vaikuttanut jo Työväenperinnetyöryhmän sihteeristössä.⁴⁶ Jorma Kalela perusteli työväen näkökulmasta kirjoitetun historian tarpeellisuutta vuonna 1986: ”Nyky-yhteiskunnan ominaispiirteisiin kuuluu historiattomuus ja perinteettömyys. Ihmisen kulttuurisena perusongelmana on se, että hänen kansallinen identiteettinsä on heikkenemässä. Mutta tämän lisäksi hänen elämästään puuttuu yhtenäisyys niin ajan kuin elämänalueiden merkityksessä.”⁴⁷ Työväenhistoria pyrki vaikuttamaan yhteiskuntaan tuottamalla tietoa ”palkkatyöläisten ko-

kemusmaailmaa ehdollistavista ja siinä ilmenevistä yhteiskunnan monikerroksiseen historiallisuuteen liittyvistä prosesseista.”⁴⁸ Työväenkulttuurin tutkijoita eivät kiinnostaneet teknologian ja työntekijöiden aineellisten työolojen muutokset, vaan se, miten työehdoista sopimisen edellytykset olivat muotoutuneet.⁴⁹

Työväenperinnetyöryhmän toimeksiantosta julkaistiin Maire Mattisen kokoama *Teollisuusympäristöt. Teollisuusympäristöjen dokumentointi, tutkimus ja suojelu Suomessa*, joka oli ensimmäinen kansallinen kokonais selvitys teollisuusympäristöjen tilasta sekä niihin kohdistuvasta tutkimuksesta. Pirjo Kaihovaaran *Työväen keskusmuseo: perustamista koskeva selvitys* ja Ulla-Maija Peltosen *Selvitys työväen muistitiedon ja perinteen tutkimuksesta ja arkistoinnista sekä esitys työväen muistitiedon ja perinteen analyysimalliksi* muodostivat puolestaan perustan suomalaisen työväenkulttuurista jäljelle jääneiden esineiden myöhemmälle luokittelulle ja työväenkulttuurin tutkimuksen myöhemmälle metodologiselle orientaatiolle.⁵⁰ Näillä kolmella julkaisulla oli voimakkaasti teollisen kulttuuriperinnön tutkimusta ja dokumentointia ohjaavaa vaikutusta vielä kaksi vuosikymmentä ilmestymisensä jälkeen. Työväenkulttuurinäkökulmasta tarkasteltu teollisen kulttuuriperinnön tutkimus jakautui kolmeen linjaan: rakennettujen teollisuusympäristöjen tutkimukseen, työväen muistitietohistoriaan ja työväen arkielämään liittyvän esinekulttuurin tutkimukseen.

Vuonna 1985 teollista kulttuuriperintöä vakiinnuttavan asiantuntijatoiminnan suomalaisen kenttään oli muodostunut työnjako. Opetusministeriön jakama julkinen rahoitus ohjasi tutkijoita kohti työväenkulttuurin tutkimusta. Vuonna 1983 perustettu ympäristöministeriö puolestaan jakoi julkista rahaa myös ”kulttuurihistoriallisesti merkittävien” teollisuusrakennusten kunnostamiseen korjaamiseen ja uuskäytön suunnitteluun. Ympäristöministeriö jakoi suuria summia, joten rakennettujen teol-

Postikortti ei vielä vuonna 1935 esitellyt teollista kulttuuriperintöä vaan erään puuvillatehtaan vastavalmistunutta pääkonttoria. Teollisuusrakennus saattoi jo tuolloin kuulua oman aikansa urbaaniin kansallismaisemaan, mutta kulttuuriperinnön arvon se sai vasta teollisuuden historiointin myötä. Kuva: Satakunnan museon kokoelmat.

listen kulttuuriympäristöjen tutkimus alkoi orientoitua pikemminkin ympäristöministeriön kuin opetusministeriön viitoittamaan suuntaan.⁵¹

1990-luvun alussa käynnistettiin Suomen Akatemian ja ympäristöministeriön rahoittamia kestävän kehityksen tutkimushankkeita. Rakennussuojelun näkökulma laajeni hallinnollisten käytäntöjen ja fyysisen rakennussuojelun alueelta kohti kulttuuriperinnön ja yhteiskunnan vuorovaikutussuhteen ymmärtämistä. Uusien hankkeiden joukossa oli myös teollisen kulttuuriperinnön tutkimusprojekteja, kuten *Teollinen kaupunki* -hanke, joka siirsi kaupunkihistorian painopistettä kauppakaupunkien tutkimuksesta teollisuuden muokkaamien kaupunkiympäristöjen muutoksiin, ja *Teollinen maa ja sen muutokset* -hanke, jossa kehitettiin teollisen ympäristön analyysimenetelmiä ja

tutkittiin teollisiin kulttuuriympäristöihin kohdistuvia muutospaineita.⁵²

TOIVO KESTÄVÄSTÄ KEHITYKSESTÄ JA PELKO TEOLLISUUSYHDYSKUNTIEN TUHOITUMISESTA MOTIVOIVAT TEOL- LISEN KULTTUURIPERINNÖN SUOJELUA

Suomalaiset yhteiskuntatieteilijät kiinnostuivat paikallisten teollisuusyhteisöjen dynamiikasta viimeistään 1980-luvun puolivälissä, kun etenkin yhden teollisuustyönantajan varaan syrjäseuduille muodostuneiden teollisuuspaikkakuntien yhteisöt olivat osoittautuneet rakenteeltaan hauraiksi. Aluksi tutkijoiden oli otettava käyttöön uusia käsitteellisiä työkaluja. Tehtaiden ympärille rakentuneita yhteisöjä pyrittiin ymmärtämään *yhdyskuntina*.

Ferdinand Tönnies oli vuonna 1887 esitellyt käsiteparin *Gemeinschaft – Gesellschaft* ja kuvannut sen avulla kahta ihmisille tyypillistä kollektiivisuutta. Tönnies erotti toisistaan ihmisten tavan liittyä yhteisöiksi (*Gemeinschaft*) ja yhteiskunniksi (*Gesellschaft*). Tämä aikanaan pätevä ja merkittävä teoria oli muodostettu 1800-luvun lopun yhteiskuntaa koskevien havaintojen varassa, mutta Tönniesin kuvaamaa yhteisöllistä todellisuutta ei 1980-luvun Suomessa enää ollut.⁵³

Esimerkiksi Tarmo Koskinen tutki Tervakosken paperiteollisuusyhdyskuntaa, erityisesti niitä tapoja, joilla yhdyskunnan sisäiset suhteet vakauttivat yhteisön elämää ja pitivät yhteisön koossa.⁵⁴ Sosiologit ja yhteiskuntahistorioitsijat ottivat käyttöönsä yhdyskunnan käsitteen, koska maaseutusosiologisen tutkimustradition vakiinnuttama typologinen jaottelu kylien *Gemeinschaftiin* ja kaupunkien *Gesellschaftiin* ei auttanut ymmärtämään teollisuuden ympärille muodostuneiden yhteisöjen luonnetta.⁵⁵ Pertti Haapala määritteli 1986 ilmestyneessä väitöskirjassaan kokonaishistoriallisen tutkimusotteen, jota sittemmin esimerkiksi Jussi Koivuniemi sovelsi omiin tehdasyhdyskuntatutkimuksiinsa. 1990-luvulle tultaessa teollisuusyhdyskunnista ja tehdasyhdyskunnista oli jo tullut vakiintuneita talous- ja sosiaalishistoriallisen tutkimuksen kohteita.

Sosiologian metodologisia trendejä valppaasti seuraavat sosiaalishistorioitsijat lähtivät Suomessa melko nopeasti esittämään lokaliteettitutkimusten inspiroimia teollisuus- ja tehdasyhdyskuntien muotoutumista ja muutoksia koskevia kysymyksiä. He tarkastelivat tutkimuskohteitaan järjestelmänä, joiden toimintaa ja toimintaperiaatteita he pyrkivät analysoimansa tapauksen valossa ymmärtämään. Määritelmät selkiytyivät. Esimerkiksi Jussi Koivuniemen⁵⁶ mukaan *tehdasyhdyskuntaan* kuuluivat tehtaat ja väestö, jotka muodostivat yhdyskunnan rakenteen, tehdasjärjestys, sosiaaliset suhteet,

työolot ja -ehdot, elinolosuhteet sekä aatteet ja poliittinen toiminta.

Teollinen kulttuuriperintö saa ruotsalaisen Annika Alzénin mukaan sisältönsä teollisuushistoriallisen ja työväenhistoriallisen tiedon kohtaamisesta.⁵⁷ Suomessa nämä kaksi tiedon lajia yhdistettiin tehdasyhdyskunnan käsitteen alla.

1990-luvun puolivälissä teollisuus- ja tehdasyhdyskunnat alkoivat talous- ja sosiaalishistorioitsijoiden lisäksi kiinnostaa myös kulttuurihistorian tutkijoita, jotka esittivät tutkimuskohteelleen uusia kysymyksiä oman tutkimusperinteensä näkökulmasta. Kulttuurihistoriallisen teollisuusyhteisötutkimuksen näkökulmasta oli enää lyhyt matka teollisten kulttuuriperintöprosessien ja niihin liittyvän historian tutkimuksellisen problematiikan tunnistamiseen. Inkeri Ahveniston Verlan tehdasta käsittelevä kulttuurihistorian väitöskirja osoitti, ettei tehtaan ”kulttuurihistoriallista merkitystä” enää sanellut se, minkä niminen arkkitehti oli sattunut signeeraamaan rakennuksen suunnitelmat.⁵⁸ Tehtaan kulttuurihistoriallinen merkitys muodostui siitä, miten tehdas oli yhdistänyt ja erottanut niitä erilaisia ihmisiä, jotka sen vaikutuspiirissä elivät. Tehtaan kulttuurihistoriallinen arvo taas muodostui prosessissa, jonka keskiössä oli nykyisyydessä eläviä ihmisiä yhdistävä ja erottava historia.

Työväenkulttuurityöryhmä ehdotti vielä vuonna 1994 Työväen keskusmuseo r.y:n hallitukselle osoittamassaan raportissa, että kansainvälisiä termejä *industriminnen* (ruotsi), *industrial heritage* (englanti), *Technische Denkmäler* ja *Industriekultur* (saksa) sekä *héritage industriel* ja *patrimoine industriel* (ranska) vastaava suomalainen käsite olisi *teollisuusperinne*. Työryhmän mukaan tämä käsite kattoi kaikki teollisen tuotannon ja työn piiriin kuuluvat ilmiöt. Teollisuusympäristöt, tehdasrakennukset, koneet ja laitteet, työväenasunnot, liikennehistorialliset kohteet sekä työväen elämänotot ja työtavat, teollisen

toiminnan kirjallinen jäämistö, asiakirjat, piirustukset ja valokuvat olivat työryhmän mielestä teollisuusperinnettä, *siinä mitassa kuin ne ovat olennaisia teollisen perinteen oikean ymmärtämisen kannalta*.⁵⁹ Teollisuusperinnekäsitteen käyttö oli kuitenkin 1990-luvun puolivälissä jo väistymässä. Käsite jäi museoiden ja kulttuuriperintöhallinnon piirissä eloon, mutta sen kattama alue supistui.

KOHTI UUTTA HISTORIOINTIA?

Teollinen kulttuuriperintö on todiste teollisuuden historiasta. Se muistuttaa teollisen kulttuurin historiallisuudesta. Museoihin, arkistoihin ja suojeltujen rakennusten lueteloihin päätyvillä kohteilla on aina historia. Uuden kulttuuriperintölajin muodostuminen edellyttää uudenlaista historiaa.

Kuten Stefan Bohman jo 1990-luvulla havaitsi, kulttuuriperintöä rakennetaan ja vakiinnutetaan käyttämällä historiaa. Uuden kulttuuriperintölajin vakiintumisen osoituksena voi pitää institutionalisoitumista. Institutionalisoituminen näkyy kulttuuriperintöön liittyvänä ammatillistumisena, käytännön tieteellistymisenä sekä määritelmien ja kohteiden vakiintumisena.⁶⁰

Kulttuuriperintöprosessi on artefaktin eli kulttuuriesineen muodonmuutos. Artefakti voi olla aineellinen tai aineeton. Kulttuuriperintöprosessissa artefaktin alkuperäinen tehtävä väistyy. Se korvataan uudella, symboliarvoon perustuvalla tehtävällä. Uusi tehtävä vahvistetaan historialla. Uuden symboliarvon rakentaminen on sekä julkista että poliittisesti latautunutta toimintaa.⁶¹

Kulttuuriperinnön arvo on sidoksissa historialla vahvistettuun, symboliseen merkitykseen, joten kun historiaa tulkitaan uudestaan, on historialla vahvistettu kulttuuriperinnön arvokin arvioitava uudestaan. Uutta kulttuuriperintöä syntyy ja vanhaa väistyy sen mukaan, mitä menneisyydestä tiedämme, mitä haluamme muistella, ja mil-

laisia todisteita tahdomme säilyttää. Teollisen kulttuuriperinnön keskeinen sisältö omaksuttiin ja sitä määrittävät käsitteet vakiintuivat Suomessa vuosien 1978 ja 1986 välisenä aikana. Omaksumista ohjasivat hallinnolliset toimijat ja sitä hidasti ja vaikeutti pitkälle 1990-luvulle teollisuuden jälkiä tutkivan ja tulkitsevan kentän jakautuminen työväenkulttuuria tallentavaan ja teollisuushistoriallisia merkityksiä painottavaan siipeen.

Suomen teollisuusperinteen seura määritteli jo vuonna 2009 *teollisuusperinnöksi* ”kaikki teollisen tuotannon ja työn piiriin liittyvät ilmiöt. Näitä ovat esimerkiksi teollisuusympäristöt, tehdasrakennukset, koneet ja laitteet, työväenasunnot, liikennehistorialliset kohteet, työtavat ja työväen elinolot, teollisen toiminnan tuotteet, kirjalliset jäämistöt, asiakirjat, piirustukset ja valokuvat.”⁶² Seura on nykyiseltä nimeltään Suomen Teollisuusperintöseura ry, ja määrittelee teollisuusperinnön nykyään näin:

*Teollisuusperintö on arvokas osa kulttuuriperintöämme, joka näkyy ympäristössämme ja arkipäivässämme monin tavoin. Siihen kuuluvat kaikki teolliseen tuotantoon ja työhön liittyvät ilmiöt. Näkyvintä teollisuusperintöä ovat tehdasrakennukset ja asuinalueet, jotka muodostavat kokonaisia teollisuusympäristöjä. Sitä ovat myös koneet ja työtavat sekä teollisesti valmistetut tuotteet, joita me kaikki käytämme päivittäin. Satamat, rautatiet ja muu infrastruktuuri ovat aina liittyneet teollisuuteen, ja siten ne ovat myös teollisuusperintöä.*⁶³

Myös Ruotsissa ovat teollisuusmuistot tehneet 2000-luvulla tilaa uudelle yleiskäsitteelle, joka on *det industriella kulturarvet*.⁶⁴ Suomalaisetkin tutkijat ovat 2010-luvulla alkaneet aiempaa enemmän puhua teollisesta kulttuuriperinnöstä, jonka piiriin kuuluvat kaikki teollisen menneisyytemme jättämät aineettomat ja aineelliset jäljet. Kansain-

välisen keskustelun kieleksi on vakiintunut englanti. Vuonna 2010 pidettiin Tampereella alan konferenssi, joka osoitti, että termin *Industrial Heritage* rajaama tila oli täyttynyt eriytyneistä näkökulmista: termin puitteisissa oli mahdollista keskustella esimerkiksi teollisuuden rakennemuutosten todisteista ja niiden uuskäytön mahdollisuuksista, sotilasteknologian yhteiskunnallisista ulottuvuuksista, teknologialla leikittelystä, eri teollisuudenalojen tuotantolaitosten ja liikenneyhteyksien kulttuuriperinnöstä, teknologian merkityksistä ja teknologian historiasta, työntekijöiden asemasta suhteessa teknologiaan, kaupunkien sisäisestä eriytyneisyydestä, arvottamista ja uuskäyttöä koskevista erityiskysymyksistä, työväen kulttuuriperinnöstä ja historiasta, konemuusikista, teollisuuden symbolisesta merkityksestä yhteisöille ja arkielämän teknologisoitumisesta.⁶⁵ Käsitteiden eriytyminen ja täsmentyminen sekä osanottajakunnan ammatillistuminen osoittivat, että teollinen kulttuuriperintö oli 2010-luvulle tultaessa Suomessa jo institutionalisoitunut. Tämä tarkoittaa sitä, että 2010-luvulla on edessä teollisen kulttuuriperinnön uudelleenarviointien ja uudenlaisten historioiden käyttämisen aika.

FT, dosentti Anna Sivula työskentelee historian lehtorina Turun yliopiston Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen koulutusohjelmassa. Hän on tutkimuksissaan tarkastellut teollisen kulttuuriperinnön muotoutumista paikallishistorian ja historiaikulttuurin muutosten näkökulmasta.

Tämä artikkeli on vertaisarvioitu. *Tekniikan Waiheita* kiittää arvioijia arvokkaista kommentteista.

¹ Kulttuuriperinnön prosessiluonteesta katso esim. Smith 2006, 44, teollisesta kulttuuriperinnöstä Sivula 2013, 161 ja Isacson 2005, 49–52.

² Aronsson 2004, 17–18, 279–289.

³ Aiheeseen liittyvä tapaustutkimukseni käsitteli Porin Puuvillatehdasta. Sivula 2010.

⁴ Bohman 2003, 10.

⁵ Termiä ”virallinen historia” ei kannata käyttää sellaisessa kontekstissa, jossa valtiolla ei ole historiankirjoituksen tarkastamiseen erikoistunutta virastoa. Suomessa tällaista virastoa ei ole. Termiä käytetään toisinaan tutkimuksen kriteerit täyttävän historiankirjoituksen merkityksessä, mutta tutkimuksen kriteerien täyttäminen ei tee historiasta vielä virallista. Historiatietoisuus omaksutaan esitettyistä historioista. Omaksuminen on yksilöllistä ja voi olla myös kriittistä. Omaksumisprosessista katso esim. Ricoeur 2000, 359–369.

⁶ Mikkola 2009, 68–69.

⁷ Tästä lähemmin Päivärinne 2010, 120–122.

⁸ Sivula 2010, 35.

⁹ Päivärinne 2010, 120–122.

¹⁰ Ryhmä julkaisi vuonna 1975 teoksen *Industri- och transportminnen: En katalog över uppsatser, inventeringar och arkivhandlingar*. Tästä lähemmin Alzén 1996, 27–28.

¹¹ Mikkonen 2005, 249.

¹² Mikkonen 2005, 249.

¹³ Mattinen 1985, 25; *The Industrial Heritage TICCIM, Transactions Vol 1. National Reports*, 1978, 4.

¹⁴ Nisser 1979.

¹⁵ Härö & Salokorpi 1979.

¹⁶ kulturminnesvärdprogram

¹⁷ Härö, Mikko. Rakennussuojelun info-päivä 19.5.1986. Monistettu esitelmä. Ympäristöministeriö. Kaavoitus ja rakennusosasto. (SaLA), YM/ Rak. suojelu. Mikkonen 2005, 249–250.

¹⁸ Mattinen 1985, 8.

¹⁹ Teollisuusperintöseura ry. <http://www.teops.fi/> (Luettu 8.4.2014)

²⁰ Katso esim. Mansikka, Mikko & Strandell, Carita: *Esipuhe*. Teoksessa Putkonen, Lauri: *Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt*. Ympäristöministeriö, Kaavoitus- ja rakennusosasto, Helsinki 1988, 5.

²¹ Rakennuskulttuurin luettelointi. Museoviraston rakennushistorian osasto, julkaisu N.o 15, 1/1984. Museoviraston ohjeet inventointeja varten 1979 ja 1984. (Julkaisu 15 1/1984)

²² Putkonen 1988, liite 4. Härö, Mikko. Seutukaavaliitosten kulttuurihistorialliset inventoinnit. Tähänastiset inventoinnit, inventointien sisällön ja hyväksikäytön kehittäminen. Ympäristöministeriön tilaama selvitys. Mikko Härö/VEDUTA, 31.8./7.9.1986, 3.

²³ Putkonen Lauri. Rakennussuojelun info-päivä 19.5.1986. Monistettu esitelmä, 2. Ympäristöministeriö. Kaavoitus ja rakennusosasto. (SaLA), YM/ Rak. suojelu. Selvitys ilmestyi julkaisuna Putkonen, Lauri: *Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt*. Ympäristöministeriö ja Valtion painatuskeskus, Helsinki 1989.

- ²⁴ Putkonen Lauri. Rakennussuojelun info-päivä 19.5.1986. Monistettu esitelmä. Ympäristöministeriö. Kaavoitus ja rakennusosasto. (SaLA), YM/ Rak. suojelu.
- ²⁵ Ollila, Anne: Kulttuurihistorian historiaa. http://www.utu.fi/fi/yksikot/hum/yksikot/kulttuurihistoria/oppiaine/Sivut/kulthist_historia.aspx (Luettu 12.11.2009 ja 8.4.2014, säilynyt ennallaan.)
- ²⁶ Härö 1986, 3.
- ²⁷ Mattinen 1993, 12.
- ²⁸ Härö & Koskinen 1999, 145–153.
- ²⁹ Hänninen, Sakari, Salmi-Niklander, Kirsti, Valpola, Tiina: Meeting Local Challenges. Mapping Industrial Identities. Papers on Labour History V, The Finnish Society of Labour History 1999.
- ³⁰ Valpola 1999, 79–93.
- ³¹ Industrial Heritage in the Nordic and Baltic Countries. 1. –3. October 1999, Helsinki, TemaNord 2000:536. Nordic Council of Ministers, Copenhagen, 2000.(IHNBC)
- ³² Härö 2000, 70.
- ³³ Mattinen 1985, 57.
- ³⁴ Putkonen, Lauri: Teollisuusympäristöt osana kulttuuriympäristöä. Vanhojen teollisuusympäristöjen tutkimuksen ja dokumentoinnin nykytilasta. Teollisuusperinteen vaaliminen. Seminaari Karkkilassa 4.10.1986. Tammisaaren museo – Länsi-Uudenmaan maakuntamuseo. Selvityksiä ja raportteja N:o 2. Länsi-Uudenmaan museot, Tammisaari 1986.
- ³⁵ Marie Nisser 1937–2011. Dödsruna i Svenska Dagbladet 11.9.2011.
- ³⁶ Mikkonen 2005, 249–250.
- ³⁷ Alzén 1996, 123.
- ³⁸ Katso esim. Lauri Putkosen ja Pirjo Kaihovaaran puheenvuorot: Teollisuusympäristöt osana kulttuuriympäristöä. Vanhojen teollisuusympäristöjen tutkimuksen ja dokumentoinnin nykytilasta. Teollisuusperinteen vaaliminen. Seminaari Karkkilassa 4.10.1986. Tammisaaren museo – Länsi-Uudenmaan maakuntamuseo. Selvityksiä ja raportteja N:o 2. Länsi-Uudenmaan museot, Tammisaari 1986.
- ³⁹ Työväenperinnetyöryhmä III:n muistio, 3.
- ⁴⁰ Ukkonen Taina: Mietteitä muistitietohistorian eettisistä ja lähdekriittisistä ongelmista. Elore 2/2002, http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_o2/ukk202.html (Luettu 8.4.2014)
- ⁴¹ SDP:n kannanotto työväenperinteen tallentamiseksi ja vaalimiseksi. Hyväksytty SDP:n puolue-neuvoston kokouksessa 19.11.1980. <http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste-sdptyovaenperin ne1980>
- ⁴² Työväenperinnetyöryhmän mietintö. Komitea-mietintö – kommittébetänkande 1981:7, Helsinki, Valtion painatuskeskus, 1981, I.
- ⁴³ Jäseninä työryhmään kuuluivat Torsten Edgren, Jukka Eenilä, Jouko Heinonen, Pekka Laaksonen, Martti Linkola, Kari Poutasuo, Ilmar Talve ja lisäksi Stiina-Liisa Laurila ja Pekka Leimu.
- ⁴⁴ Työväenperinnetyöryhmän mietintö. Komitea-mietintö 1981: 7. Helsinki 1981, 23–26.
- ⁴⁵ Stenvall, Kirsti: Kirjallisuusluettelo kansatieteellisestä ja folkloristisesta työväentutkimuksesta Suomessa v.1918-1986. Scripta Ethnologica 36, Turku, Turun yliopisto 1987.
- ⁴⁶ Mattinen 1985, 51.
- ⁴⁷ Kalela, Jorma: Ay-liikkeen näkökulma työn ja työväen dokumentointiin. esitelmä. Teollisuus ja historia, Pietarsaari, 1986.
- ⁴⁸ Työväenperinnetyöryhmä III:n muistio. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1987: 27, Helsinki 1987, 4.
- ⁴⁹ Jorma Kalela. Haastattelu 18.12.2009. Muistiinpanot tekijällä.
- ⁵⁰ Työväenperinnetyöryhmä II:n muistio. Opetusministeriön muistioita 1984:43, Helsinki 1984, liite 3.
- ⁵¹ 1980-luvulla rahoitetuista uuskäyttö ja kehityshankkeista on esimerkkejä kokoelmassa Rakennussuojelu. Tiedotus 1/1987. Ympäristöministeriö Kaavoitus- ja rakennusosasto, Helsinki 1987. Uusikäyttöhankkeisiin suunnatut rahoitukset liikkuvat miljoonissa, kun taas tutkimushankkeiden rahoitus oli korkeintaan satoja tuhansia.
- ⁵² Rakennussuojeluneuvottelukunnan tutkimusohjelma 1992, 1–20.
- ⁵³ Töttö 1996.
- ⁵⁴ Koskinen 1987.
- ⁵⁵ Rannikko 1992, 11–13.
- ⁵⁶ Koivuniemi 2000.
- ⁵⁷ Alzén 1996, 111.
- ⁵⁸ Ahvenisto 2008.
- ⁵⁹ Työväen kulttuuriryhmän muistio 1994,1 ja 8.
- ⁶⁰ Bohman 2003, 10–22.
- ⁶¹ Bohman 2003, 10; Sivula 2013,163–166.
- ⁶² Teollisuusperintö: <http://www.ths.fi/teollisuusperinteenseura/index.htm> . (Luettu 17.7.2009, sivua on tämän jälkeen muutettu. Muistiinpanot tekijällä.)
- ⁶³ Teollisuusperintöseura ry. www.teops.fi . (Luettu 8.4.2014.)
- ⁶⁴ Esim. Alzén & Burell 2005.
- ⁶⁵ First joint conference of ICOHTEC – The International Committee for the History of Technology History and TICCIH. The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage in Tampere, Finland on August 10–15, 2010. <http://www.tampere.fi/industrialpast2010/conferen-ceprogramme.htm> (Luettu 8.4.2014.)

LÄHTEET

Viranomaisohjeet, viranomaisraportit ja muistiot

- Hakkarainen, Helena & Putkonen, Lauri: Helsingin kantakaupungin teollisuusympäristöt. Teollisuusrakennusten inventointiraportti. Helsingin kaupunginmuseon tutkimuksia ja raportteja 1, Helsinki 1995.
- Härö, Mikko: Seutukaavaliittojen kulttuurihistorialliset inventoinnit. Tähänastiset inventoinnit, inventointien sisällön ja hyväksikäytön kehittäminen. Ympäristöministeriön tilaama selvitys. Mikko Härö/VEDUTA, 31.8./7.9.1986.
- Härö, Mikko. Rakennussuojelun info-päivä 19.5.1986. Monistettu esitelmä. Ympäristöministeriö. Kaavoitus ja rakennusosasto. (SaLA), YM/ Rak. suojelu.
- Nummelin, Liisa: Porin teollisuusympäristöt. Satakunnan Museon julkaisuja 6. Satakunnan Museo, Pori 1987.
- Peltonen, Jukka: Vaasalaisia teollisuusrakennuksia I. Pohjanmaan museo, raportteja 1, Vaasa 1988.
- Putkonen, Lauri. Rakennussuojelun info-päivä 19.5.1986. (Muistio)
- Putkonen, Lauri: Kulttuurihistorialliset kohteet Satakunnassa. Täydennys selvitys 1978. A:120, Satakunnan seutukaavaliitto 1979.
- Putkonen, Lauri: Teollisuusympäristöt osana kulttuuriympäristöä. Vanhojen teollisuusympäristöjen tutkimuksen ja dokumentoinnin nykytilasta. Teollisuusperinteen vaaliminen. Seminaari Karkkilassa 4.10.1986. Tammisaaren museo – Länsi-Uudenmaan maakuntamuseo. Selvityksiä ja raportteja N:o 2. Länsi-Uudenmaan museot, Tammisaari 1986.
- Putkonen, Lauri: Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt. Ympäristöministeriö ja Valtion painatuskeskus, Helsinki 1989.
- Rakennussuojelu. Tiedotus 1/1987. Ympäristöministeriö Kaavoitus- ja rakennusosasto, Helsinki 1987.
- Rakennussuojeluneuvottelukunta: Tutkimusjaos 12.2.1992. Rakennussuojeluneuvottelukunnan tutkimusohjelma.
- Rakennuskulttuurin luettelointi. Museoviraston rakennushistorian osasto, julkaisu N:o 15, 1/1984. Museoviraston ohjeet inventointeja varten 1979 ja 1984.
- Työväenkulttuuriyöryhmän muistio. Työväen keskusmuseon julkaisuja 1994,1. Työväen keskusmuoseoyhdistys r.y., Tampere 1994.
- Työväenperinnetyöryhmän mietintö. Komiteamietintö – kommittébetänkande 1981:7, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1981.
- Työväenperinnetyöryhmä II:n muistio. Opetusministeriön muistioita 1984:43, Helsinki 1984.
- Työväenperinnetyöryhmä III:n muistio. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1987:27, Helsinki 1987.

Haastattelut

Jorma Kalelan haastattelu 18.12.2009. Haastattelijana Anna Sivula. Muistiinpanot tekijällä.

Näyttelyluettelot, konferenssiselostukset ja yhteisöjen kotisivut

- First joint conference of ICOHTEC – The International Committee for the History of Technology History and TICCIH – The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage in Tampere, Finland on August 10-15, 2010. <http://www.tampere.fi/industrialpast2010/conferenceprogramme.htm> (Luettu 8.4.2014)
- Härö, Elias & Salokorpi, Asko: Ruukinmiljööt. Näyttely. Suomen rakennustaiteen museo, Helsinki 1979.
- The Industrial Heritage TICCIH, National Reports, Transactions Vol 1. 1978. Edited by Marie Nisser and Fredrik Bedoire. Riksantikvarieämbetet, Nordiska museet, Tekniska museet, Industriminnegruppen, Stockholm 1978.
- Industrial Heritage in the Nordic and Baltic Countries. 1.-3. October 1999, Helsinki, Nordic Council of Ministers, Copenhagen 2000.
- Ollila, Anne: Kulttuurihistorian historiaa. http://www.hum.utu.fi/oppiaineet/kulttuurihistoria/esittely/kulttuurihistorian_historia/(luettu 8.4.2014)
- SDP:n kannanotto työväenperinteen tallentamiseksi ja vaalimiseksi. Hyväksytty SDP:n puolueuuvoston kokouksessa 19. 11. 1980. <http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=sdptyovaenperinne1980> (Luettu 8.4.2014)
- Stenvall, Kirsti: Kirjallisuusluettelo kansatieteellisestä ja folkloristisesta työväentutkimuksesta Suomessa v.1918–1986. Scripta Ethnologica 36. Turun yliopisto, Turku 1987.
- Teollisuusperintöseura ry. <http://www.teops.fi/> (Luettu 8.4.2014.)

Aikalaiskirjallisuus

- AHVENISTO, Inkeri: Tehdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle [Elektroninen aineisto]. Turun yliopisto, Turku 2008.
- HAAPALA, Pertti: Tehtaan valossa: teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1986.
- HÄRÖ, Mikko: The Industrial Heritage in Finland – Status 1999 Industrial Heritage in the Nordic and Baltic Countries. TemaNord 2000:536. Nordic Council of Ministers, Copenhagen 2000.
- HÄRÖ, Erkki & KOSKINEN, Helinä: Tehdassalista teolliseen maisemaan. Teollisuusperinnön tutkimusta ja suojelua. Muistomerkki. Rakennetun historian ulottuvuuksia. Helsinki: Museovirasto 1999.

- HÄNNINEN, Sakari, SALMI-NIKLANDER, Kirsti, VALPOLA, Tiina: Meeting Local Challenges. Mapping Industrial Identities. Papers on Labour History V, The Finnish Society of Labour History, Helsinki 1999.
- KALELA, Jorma: Ay-liikkeen näkökulma työn ja työväen dokumentointiin. Esitelmä. Teollisuus ja historia, Pietarsaari 1986.
- KOIVUNIEMI, Jussi: Tehtaan pillin tahdissa : Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2000.
- KOSKINEN, Tarmo: Tehdasyhteisö: tutkimus tehtaan ja kylän kutoutumisesta tehdasyhteiseksi, kudelman säilymisestä ja purkautumisesta. Vaasan korkeakoulu, Vaasa 1987.
- MANSIKKA, Mikko & Strandell, Carita: Esipuhe. Teoksessa Putkonen, Lauri: Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt. Ympäristöministeriö, Kaavoitus- ja rakennusosasto, Helsinki 1988.
- Marie Nisser 1937–2011. Dödsruna. Svenska Dagbladet 11.9.2011.
- MATTINEN, Maire: Teollisuusympäristöt: teollisuusympäristöjen dokumentointi, tutkimus ja suojelu Suomessa. Työväenperinne – Arbetartadition, Helsinki 1985.
- NISSER, Marie: Industriminnen: En bok om industri och teknikhistoriska bebyggelsemiljöer. Arkitekturmuseet/LiberFörlag, Stockholm 1979.
- RANNIKKO, Pertti: Yhteisötutkimuksesta yhdyskuntatutkimukseen: sosiologisen paikallistutkimuksen tutkimusotteen tarkastelua. Rannikko, Pertti ja Kortelainen Jarmo (toim): Yhdyskunnat ja restruktuuraatio. Tutkimuksia tehdasyhdyskuntien ja kuntakeskusten rakenteellisesta uusiutumisesta. Joensuun yliopisto, Joensuu 1992.
- Tutkimuskirjallisuus**
- ALZÉN, Annika: Fabriken som kulturarv. Frågan om industrilandskapets bevarande i Norrköping 1950–1985. Symposium, Stockholm 1996.
- ALZÉN, Annika & Burell, Birgitta (eds.), Otydligt. Otympligt. Oталigt. Det industriella kulturarvets utmaningar. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2005.
- ARONSSON, Peter: Historiebruk – att använda det förflutna. Studentlitteratur, Lund 2004.
- BOHMAN, Stefan: Vad är museivetenskap och vad är kulturarv? Museer och kulturarv. Red. Lennart Palmqvist & Stefan Bohman. Carlssons, Stockholm, 2003.
- HÄRÖ, Mikko: The Industrial Heritage in Finland – Status 1999. IHNBC, 2000.
- ISACSON, Maths. Brottningar med industriarvbegreppen. Alzén Annika & Burell, Birgitta (eds.), Otydligt. Otympligt. Oталigt. Det industriella kulturarvets utmaningar. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2005.
- MIKKOLA, Kati: Tulevaisuutta vastaan. Uutuusien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen. SKS, Helsinki 2009.
- MIKKONEN, Tuija: Corporate architecture in Finland in the 1940s and 1950s : factory building as architecture, investment and image. Academia scientiarum Fennica, Helsinki 2005.
- PÄIVÄRINNE, Tiina: Luonto, tiede ja teknologia. Kansanvalistuksen Suomi-kuva 1870–1920. Suomen tiedeseura, Helsinki 2010.
- RICOEUR, Paul: La mémoire, l'histoire, l'oubli. Seuil, Paris 2000.
- SIVULA, Anna: Corporate History Culture and Useful Industrial Past: A Case Study on History Management in Finnish Cotton Company Porin Puuvilla Oy. *History Culture and Selected Pasts*. Guest editors: Anne Heimo, Ene Köresaar, Pauliina Latvala. Electronic Journal of Folklore 57, 2014. <http://www.folklore.ee/folklore/vol57/>
- SIVULA, Anna: Från fabrik till kulturarv, från industrisamhälle till informationssamhälle – fallet Björneborgs Bomull. *Med industriarvet som inspirationskälla – Teollisuusperintö inspiraation lähteenä*. Toim. Anu Tuominen. Satakunnan Museon julkaisuja 21/2014, Pori 2014.
- SIVULA, Anna 2010: Työn paikasta teollisen kulttuurin perinnöksi. Porin Puuvillatehdas 1898–2010. – Tekniikan Waiheita 3/2010.
- SIVULA, Anna: Puuvillatehtaasta muistin paikaksi. Teollisen kulttuuriperintöprosessin jäljillä. *Mitä on kulttuuriperintö*. Toimittaneet Outi Tuomi-Nikula, Riina Haanpää ja Aura Kivilaakso. SKS, Helsinki 2013.
- SMITH, Laurajane: Uses of heritage. Routledge, Abingdon 2006.
- TÖTTÖ, Pertti: Ferdinand Tönnies – Gemeinschaft ja Gesellschaft. Teoksessa: Gronow, Jukka; Noro, Arto; Töttö, Pertti: *Sociologian Klassikot*. Gaudeamus, Tampere 1996.
- UKKONEN Taina: Mietteitä muistitietohistorian eettisistä ja lähdekriittisistä ongelmista. Elore 2/2002. http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_02/ukk202.html (Luettu 8.4.2014)